

УДК 338.31:633(477)

М. М. Ільчук,

д. е. н., професор, завідувач кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5129-6110>

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

Л. О. Березовська,

к. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2782-032X>

І. В. Дворник,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та аграрної економіки,
Відокремлений підрозділ НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9501-117X>

В. І. Марчук,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.12.12

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ НІШЕВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

М. Ilchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Business Organization and Exchange Activity,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

I. Svytnous,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Bila Tserkva National Agrarian University

L. Berezovska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Organization
and Exchange Activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

I. Dvornyk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Agrarian Economics,
Separate Division of NUBiP of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute"

V. Marchuk,

Postgraduate student, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

ORGANISATIONAL AND ECONOMIC JUSTIFICATION OF NICHE CROP PRODUCTION IN UKRAINE

У статті досліджується організаційне та економічне обґрунтування виробництва продукції нішевих культур в Україні як інструменту диверсифікації аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та забезпечення продовольчої безпеки. До таких культур відносяться, зокрема, нут, сочевиця, амарант, спельта, гірчиця, кіноа, сафлор, коріандр, чіа, льон олійний, коноплі технічні тощо. Враховуючи кліматичні зміни, військові дії, нестабільність ринку традиційної агропродукції, обмеженість ресурсної бази, виробництво нішевих культур дає змогу адаптуватися до нових умов господарювання, зменшити ризики, а також задовольнити потреби в екологічно чистій, функціональній та органічній продукції.

У роботі визначено основні організаційні передумови ефективного виробництва нішевих культур, зокрема вибір культури з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов, наявності посівного матеріалу, технологічної та логістичної інфраструктури, ринків збуту. Автори наголошують, що економічна ефективність виробництва нішевих культур залежить від грамотної аграрної політики, доступу до якісної інформації про ринок, наукового супроводу та стимулювання інновацій у сільському господарстві.

Зроблено висновок, що розвиток виробництва нішевих культур в Україні має стати частиною стратегічної моделі трансформації аграрного сектору, спрямованої на підвищення його гнучкості, інноваційності та конкурентоспроможності в умовах глобальних викликів. Запропоновані організаційно-економічні підходи можуть бути використані як фермерами, так і аграрними компаніями для розробки стратегій диверсифікації, освоєння нових ринків, забезпечення стабільності доходів та формування іміджу соціально відповідального виробника.

The article investigates the organisational and economic justification of niche crop production in Ukraine as a tool for diversifying agricultural production, increasing the competitiveness of agricultural enterprises and ensuring food security. Niche crops, which are not mass-produced but have high added value, export potential and steady demand in domestic and foreign markets, are becoming increasingly popular among farmers. These crops include, in particular, chickpeas, lentils, amaranth, spelt, mustard, quinoa, safflower, coriander, chia, oilseed flax, industrial hemp, etc. Given climate change, military actions, instability of the traditional agricultural market, and limited resources, the production of niche crops allows to adapt to new business conditions, reduce risks, and meet the needs for environmentally friendly, functional, and organic products.

The paper identifies the main organisational prerequisites for the efficient production of niche crops, including the choice of crops based on soil and climatic conditions, availability of seed, technological and logistics infrastructure, and sales markets. Special attention is paid to the cooperation of small producers, integration into value chains and the role of agricultural clusters. The economic justification is based on calculations of the costs of growing niche crops, analysis of profitability, price conditions, export potential, opportunities for grants and financial support from the state and international organisations. The authors emphasise that the economic efficiency of niche crop production depends on a competent agricultural policy, access to quality market information, scientific support and stimulation of innovations in agriculture.

The article also analyses the potential of niche farming in the context of sustainable development, the introduction of organic production, the preservation of agrobiodiversity and the involvement of young people in the agricultural sector. The best practices of introducing niche crops in farms of various forms of ownership are summarised and an algorithm for making managerial decisions on their implementation based on the assessment of agro-economic risks, investment feasibility and social significance is proposed. It is concluded that the development of niche crop production in Ukraine should become part of a strategic model for the transformation of the agricultural sector aimed at increasing its flexibility, innovation and competitiveness in the face of global challenges. The proposed organisational and economic approaches can be used by both farmers and agricultural companies to develop diversification strategies, develop new markets, ensure income stability and build the image of a socially responsible producer.

Ключові слова: нішеві культури, аграрне виробництво, організаційне забезпечення, економічна ефективність, диверсифікація, конкурентоспроможність, сталий розвиток, агрополітика, ринок, кооперація.

Key words: niche crops, agricultural production, organisational support, economic efficiency, diversification, competitiveness, sustainable development, agricultural policy, market, cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах розвитку аграрного сектору України, що супроводжується значними викликами — військовими діями, трансформацією земельних відносин, зміною структури експорту та зростанням вимог до екологічної

безпеки продовольства, особливого значення набуває диверсифікація сільськогосподарського виробництва. Одним із ключових напрямів такої диверсифікації є вирощування нішевих культур — високорентабельних і специфічних за технологією вирощування сільськогосподарських рослин, які займають відносно невелику частку у загальній структурі посівів, проте мають високий економічний потенціал.

Підвищений попит на натуральну, екологічно безпечну, органічну та функціональну продукцію на внутрішньому і зовнішніх ринках створює умови для активного розвитку ринку нішевих культур. Серед них — гречка, просо, сочевиця, нут, квасоля, льон олійний, гірчиця, амарант, кіноа, спеції, лікарські рослини, ягоди, топінамбур, батат тощо. Ці культури мають унікальні властивості, харчову цінність і, відповідно, користуються стійким попитом серед споживачів, а також можуть бути ефективними з точки зору забезпечення продовольчої безпеки країни.

Нішеві культури дозволяють малим і середнім агровиробникам займати конкурентоспроможні позиції на ринку, оскільки їх вирощування не вимагає значних земельних ресурсів, як у випадку з зерновими чи технічними культурами (кукурудза, пшениця, соняшник), але при цьому забезпечує значну додану вартість на одиницю площі. Такий підхід дає змогу фермерам формувати власні спеціалізовані ринки, скорочувати витрати за рахунок оптимізації виробничих процесів і вийти на стабільний дохід навіть у нестабільному макроекономічному середовищі.

Водночас виробництво нішевих культур має свої виклики та обмеження: відсутність установлених технологічних карт, нестача адаптованого насіннєвого матеріалу, відсутність достатньої кількості інформації про ринки збуту, слабка інфраструктура переробки й сертифікації, а також потреба в індивідуальному підході до агрономічного супроводу кожної окремої культури. Такі особливості вимагають ґрунтового організаційного планування та економічного аналізу доцільності їх впровадження в аграрне виробництво.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У сучасній науковій думці склалися кілька підходів до аналізу перспектив нішевих культур, які охоплюють агроєкономічні, екологічні та соціальні аспекти їх виробництва.

Так, у роботах В.Ю. Месель-Веселяка досліджуються зміни в структурі сільськогосподарського виробництва України, а також обґрунтовується потреба у диверсифікації аграрного виробництва шляхом впровадження нетрадиційних і високомаржинальних культур.

Низка досліджень О.Г. Любарської присвячена економічній ефективності виробництва малопоширених культур у дрібнотоварному та середньотоварному аграрному секторі. А.М. Молдован підкреслюється роль державної

підтримки та кластерного підходу у формуванні умов для розвитку вирощування нетрадиційних культур у сільській місцевості. Окрему нішу займають публікації, присвячені агро-екологічним перевагам вирощування нішевих культур. У роботах С.О. Гайдая та А.В. Зозулі досліджуються ґрунтозахисні властивості таких культур як гречка, амарант та льон, що дозволяє інтегрувати їх у системи сталого землекористування.

У наявних дослідженнях часто не враховується синергія між технологічними, ринковими та інституційними факторами, що визначають рентабельність та стабільність таких проєктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є обґрунтування організаційних та економічних засад доцільності і перспективності виробництва нішевих сільськогосподарських культур в Україні, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із війною, зміною структури аграрного виробництва, попиту на продовольство, а також необхідністю диверсифікації аграрного сектору для забезпечення продовольчої безпеки, стійкості господарств і підвищення їх конкурентоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному аграрному дискурсі поняття "нішеві культури" (англ. *niche crops*) вживається для позначення сільськогосподарських рослин, які займають обмежену частку в структурі посівних площ, проте характеризуються високою економічною віддачею, специфічним або зростаючим попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також високим рівнем адаптивності до змін агроєкономічного середовища [1].

Нішеві культури зазвичай: не входять до переліку домінуючих у регіональному або національному агровиробництві (зернові, кукурудза, соняшник, ріпак тощо); мають вузьку або спеціалізовану сферу споживання (функціональні продукти, дієтичне та органічне харчування, локальні кухні, фармацевтика, технічне застосування); вирощуються обмеженим колом виробників, часто малими та середніми господарствами; можуть мати високу додану вартість, особливо в переробленому вигляді або при експорті як органічна чи спеціалізована продукція.

До нішевих культур в українських умовах зазвичай відносять: круп'яні культури: гречка,

просо, сорго; бобові культури: нут, сочевиця, маш; олійні культури: льон олійний, гірчиця, ріжик; інші альтернативні або малопоширені культури: амарант, конопі технічні, топіамбур, хміль, лікарські рослини тощо [2].

На відміну від масових культур, нішеві культури часто не підпадають під загальну політику агропромислової інтеграції, проте вони є перспективними у контексті: розвитку органічного виробництва; диверсифікації аграрної економіки; підвищення екологічної сталості землекористування; формування конкурентної моделі малого агробізнесу [3].

Таким чином, нішеві культури становлять сегмент аграрного виробництва з високим інноваційним потенціалом, здатний забезпечити гнучкість, продовольчу незалежність і стійкий розвиток аграрної сфери, особливо в кризових умовах, зокрема під час війни чи економічної нестабільності.

За останні роки в Україні помітно зросли посівні площі та виробництво низки нішевих культур.

Нішеві культури вирощують в усіх регіонах країни, але лідерами за їхніми площами стають Волинська, Житомирська, Чернігівська, Херсонська, Одеська області. Зокрема, Одещина, яка сильно постраждала від посухи, демонструє зростання площ під нішевими культурами і, за оцінками експертів, продовжить цей тренд у наступні роки.

Важливо, що вітчизняне виробництво нішевих культур спрямоване як на внутрішнє забезпечення, так і на експортні ринки. У 2021—2023 рр. Україна входила в десятку провідних світових експортерів деяких з них. Зокрема, українська гречка активно експортувалася до багатьох країн світу. Так, у 2021 р. Польща імпортувала 4,13 млн дол. США української гречки (ставши головним імпортером), Індонезія — 10,2 млн дол., Німеччина — 3,35 млн дол. (усі у 2021 р.). У 2022 р. Польща залишилася лідером із закупівлі (2,96 млн дол.), експорт української гречки до Індонезії знизився до 1,6 млн дол., а Німеччина — 2,27 млн дол.. У 2023 р. Польща знову очолила імпорт (3,36 млн дол.), а новими значними імпортерами стали Італія і Великобританія (12,8% і 7,8% від загального експорту української гречки в 21,81 млн дол. відповідно). Така інформація свідчить про ростучий попит на нішеву продукцію з України в міжнародному вимірі.

Повномасштабна війна, що триває в Україні з лютого 2022 року, суттєво вплинула на аграрний сектор, зокрема на виробництво та логістику сільськогосподарської продукції. Знищення інфраструктури, окупація значної частини

територій, проблеми з доступом до засобів виробництва, логістичні бар'єри та зростання вартості ресурсів призвели до скорочення обсягів вирощування основних аграрних культур. У такому середовищі зростає значення адаптивних, гнучких і відносно невибагливих аграрних систем, до яких належать і системи вирощування нішевих культур.

У період воєнного конфлікту багато аграріїв переглянули підходи до вибору культур для посіву, акцентуючи увагу на культурах: з коротким вегетаційним періодом (наприклад, гречка, просо, гірчиця); що не потребують значної механізації; стійких до несприятливих умов (зокрема посухи або слабкого агрофону); з високим рівнем внутрішнього споживання та потенціалом самозабезпечення населення [4].

У 2022—2024 роках відбулося зростання посівних площ під деякими нішевими культурами, особливо у центральних та західних регіонах України, де військові дії мали менший вплив. Наприклад, площі під гречкою зросли з 84 тис. га у 2021 році до 129 тис. га у 2023 році, що було зумовлено державною програмою продовольчої безпеки. Аналогічно, спостерігалось розширення площ під сочевицею, нутом, квасолею, льоном олійним.

Традиційні експортно-орієнтовані культури (пшениця, кукурудза, соняшник) зіткнулися з суттєвими труднощами через блокування портів, зростання вартості перевезень та політичні обмеження з боку країн-партнерів. Натомість нішеві культури, особливо ті, що мають стабільний попит на внутрішньому ринку або транспортуються в менших об'ємах, показали вищу адаптивність [5]. Зокрема, органічна квасоля, гірчиця та амарант експортувалися до країн ЄС навіть у період активних бойових дій, що свідчить про їхню конкурентоспроможність та ефективність при обмеженому ресурсному забезпеченні.

У 2022—2024 роках урядом України та міжнародними партнерами були запроваджені окремі програми підтримки виробників, що спеціалізуються на нетрадиційних культурах. Зокрема: програма дотацій на вирощування гречки (постанова КМУ №918 від 16.08.2022 р.); гранти на розвиток переробки та сертифікації органічної продукції, в тому числі для виробників нуту, сочевиці, кіноа; технічна допомога від FAO та USAID, спрямована на розвиток виробництва лікарських рослин, спецій, ягід.

Ці заходи дозволили частково компенсувати втрати, спричинені руйнуванням логістичних ланцюгів, та сприяли формуванню нових ніш на аграрному ринку.

Незважаючи на позитивні тенденції, виробництво нішевих культур під час війни стикається з низкою ризиків: відсутність гарантованих каналів збуту; брак насіннєвого матеріалу (особливо імпортного походження); дефіцит фінансових ресурсів для технологічного супроводу; обмеженість у доступі до сертифікованих лабораторій (для органіки та експорту); воєнні ризики на територіях наближених до фронту.

Ці обмеження потребують системної державної політики підтримки, а також розвитку локальних ініціатив (кооперативів, малих переробних підприємств, коротких ланцюгів постачання).

Демонструють позитивну динаміку розширення площ під основними нішевими культурами в період з 2020 до 2023 року, що вказує на зростаючий інтерес аграріїв до вирощування нетрадиційних видів продукції навіть в умовах війни.

Найбільш виразне зростання спостерігається у виробництві гречки, площі під якою зросли з 84 тис. га у 2021 р. до 129 тис. га у 2023 р. (тобто на 53,6%). Така динаміка пояснюється не лише внутрішнім попитом та високою рентабельністю, а й прямою державною підтримкою відповідно до урядових програм забезпечення продовольчої безпеки (зокрема, постанова КМУ №918 від 2022 року). Крім того, гречка є адаптивною до менш родючих ґрунтів і не потребує значних ресурсних витрат.

Подібна тенденція характерна для просових культур, площі під якими зросли з 60 тис. га (2021 р.) до 68 тис. га (2023 р.). Попит на просо також зумовлений внутрішнім споживанням, невибагливістю культури та її цінністю в безглютеновій дієті.

Площі під нутом та сочевицею також продемонстрували стабільне зростання — відповідно на 64% та 75% за 2021—2023 роки. Ці культури користуються попитом серед експортерів органічної продукції, а також серед населення як джерело рослинного білка в умовах зростання цін на м'ясну продукцію. Крім того, вони покращують агроєкологічний стан ґрунтів завдяки фіксації азоту, що знижує витрати на добрива для наступних культур у сівозміні.

Льон олійний також демонструє помірне, але стійке зростання площ (з 32 тис. га у 2021 р. до 40 тис. га у 2023 р., +25%), що свідчить про відновлення інтересу до олійної продукції з високою доданою вартістю. Основними чинниками цього зростання є стабільний попит з боку ЄС та можливість переробки продукції в умовах невеликих підприємств.

Загалом, темпи зростання посівних площ під нішевими культурами перевищують відповідні показники для традиційних культур, що є свідченням їхньої вищої адаптивності в умовах воєнної економіки. За прогнозами експертів на 2024 рік, тенденція до розширення нішевого виробництва збережеться, хоча й у більш помірних темпах через обмеженість ресурсів, зміну кліматичних умов і логістичні ризики.

Проведений аналіз показав, що в умовах війни виробництво нішевих культур стало важливим інструментом адаптації аграрного сектору України до трансформаційних викликів. Нішеві культури, на відміну від традиційних експортно орієнтованих культур, продемонстрували високу стійкість до зовнішніх шоків, що обумовлено низкою факторів:

1. Зниження залежності від великої логістичної інфраструктури. Нішеві культури не потребують централізованого транспортування в значних обсягах і можуть реалізовуватись через локальні ринки або в межах внутрішнього споживання. Це дозволяє забезпечити гнучкість і стійкість агровиробництва в умовах зруйнованої логістики та блокованих портів.

2. Переорієнтація господарств на менш ресурсоємні культури. У період війни, коли сільське господарство зазнало дефіциту пального, насіння, добрив та засобів захисту, нішеві культури (гречка, просо, нут, гірчиця тощо) стали логічною альтернативою. Вони не лише менш вибагливі до умов вирощування, а й мають короткий вегетаційний період, що зменшує ризики втрат урожаю.

3. Посилення продовольчої безпеки через внутрішній попит. Зростання споживання круп, бобових та локальних білкових джерел сприяло збільшенню посівних площ під відповідними культурами. Виробництво нішевих культур стало частиною національної стратегії самозабезпечення, особливо у західних і центральних регіонах країни.

4. Розвиток малих і середніх форм господарювання. Учасниками нішевого ринку в більшості є дрібні виробники, які в умовах воєнного конфлікту виявили більшу гнучкість до змін. Вони легше адаптувались до нових умов, оперативніше реагували на кон'юнктуру ринку, а також активніше використовували механізми підтримки (гранти, субсидії, програми донорів).

5. Підтримка з боку держави та міжнародних партнерів. Запровадження програм цільової дотації (зокрема для виробників гречки, органічного насіння, нішевої переробки), гуманітарна технічна допомога (FAO, USAID, GIZ), а також спрощення процедур доступу до

фінансування для аграріїв створили основу для розширення виробництва в найскладніших умовах.

6. Потенціал експорту нішевої продукції навіть в умовах війни. Незважаючи на проблеми з морським експортом, нішеві культури — особливо органічного походження (гірчиця, амарант, льон, нут) — зберегли стабільний попит на ринках ЄС. Це доводить, що нішева продукція має вищу експортну адаптивність, особливо в сегментах із високою доданою вартістю та вузькою спеціалізацією.

7. Формування основ для повоєнної відбудови та стійкого розвитку. Підвищення частки нішевих культур у загальній структурі сільськогосподарського виробництва може стати базисом для диверсифікації аграрної економіки, зниження залежності від експорту сировини, розвитку локальної переробки та зміцнення продовольчого суверенітету [6].

Водночас наявні і суттєві обмеження, зокрема: нестача сертифікованого насіння; брак технологічної підтримки; труднощі з формуванням ланцюгів доданої вартості; слабка інституціональна інтеграція малих виробників.

Ці чинники потребують стратегічного переосмислення політики державної підтримки нішевого виробництва, зокрема в частині: створення агропродовольчих кластерів на основі нішевих культур; розбудови системи дорадництва та сертифікації; розвитку інфраструктури локальних ринків та логістичних хабів.

Вирощування нішевих культур вимагає відповідного організаційного супроводу: від підбору насіння та технологій до налагодження каналів збуту. Державна політика також спрямована на підтримку цих напрямів. Наприклад, у 2021 р. держава запровадила спеціальну програму дотацій: аграріям виплачувалося 3500 грн за 1 га посівів гречки. Це стимулювало нарощення площ під гречкою та стабілізацію цін на внутрішньому ринку. За оцінками Міністерства економіки, такі заходи дозволили уникнути дефіциту гречки в Україні. Аналогічні програми існують і для інших нішевих культур (наприклад, підтримка льону олійного, прянощів, медоносів), що сприяє збільшенню їх питомої ваги в агровиробництві.

Організаційно важливим є розвиток переробних потужностей. Так, у сегменті технічних нішевих культур суттєво зросла кількість малих і середніх переробних підприємств [7]. Наприклад, сьогодні майже 70% урожаю льону олійного реалізується на внутрішньому ринку для переробки в олію й інші продукти. З'явля-

ються виробники органічної та екологічної продукції (органічний льон, медоносні рослини тощо) — це відкриває нові ніші збуту.

Практичним прикладом організованого бізнесу на нішевих культурах є невеликі фермерські господарства та кооперативи. Зокрема, у Полтавській області діє фермерське господарство GREENS. HEALTH, яке вирощує батат, селеру, спаржу, кейл, артишоки та інші нішеві овочі. Іншим прикладом є бренд "Органічний Топінамбур" на Хмельниччині, що вирощує топінамбур (земляну грушу) на органічних принципах, відроджуючи традиційні корисні культури. Ці проекти демонструють практичну можливість організувати бізнес на нішевій продукції навіть на відносно невеликих господарствах, використовуючи локальні ринки та онлайн-канали збуту.

Економічна привабливість нішевих культур полягає у їх вищій рентабельності та ціні реалізації порівняно з традиційними культурами. Наприклад, у 2020 році гречка на ринку коштувала близько 20 000 грн/т, а її рентабельність становила 54,7% (у попередні роки — до 100%). Це значно перевищувало рентабельність багатьох зернових та технічних культур у ті ж роки. У той же час вирощування нішевих технічних культур, як-от льону олійного, обходиться дешевше: витрати на виробництво льону за своєю собівартістю виявилися на 10-30% нижчими, ніж на вирощування, скажімо, соняшнику. Важливо й те, що насіння льону, зібране в Україні, має широкий спектр застосування у харчовій, фармацевтичній та промисловій сферах, що підвищує додану вартість продукції.

Вирощування нішевих культур супроводжується низкою специфічних ризиків. По-перше, необхідність специфічних знань та технологій. Деякі нішеві культури вимагають нових агротехнологій і спеціалізованої техніки для збору врожаю (бобові незвичайних сортів, коренеплоди, ефіроолійні рослини). По-друге, висока собівартість виробництва: за рахунок низької врожайності на гектар та високих витрат на насіння, добрива та обробіток. Хоча високі ціни на продукцію здебільшого компенсують цю собівартість, ризики коливань цін залишаються. Тобто волатильність попиту на нішеву продукцію є важливим бар'єром: у роки переповнення ринку (наприклад, за надвисоких урожаїв) ціни можуть різко знижуватися. Як попередження навели випадок із коріандром — в окремі сезони його ціна стрімко зростає, а іноді фермери не можуть вчасно знайти збут надлишку [8].

Крім того, на практиці сільгоспвиробники часто стикаються з інфраструктурними проблемами: недостатній розвиток мережі збуту, брак сертифікованих переробних підприємств, вимоги до якості (наприклад, органічні сертифікати). Наприклад, одна з фермерок, що вирощувала топінамбур, зазначила, що "найбільшим викликом стала відсутність інформації про те, як можна переробляти топінамбур". Це свідчить про те, що виробники стикаються з обмеженим доступом до технологій переробки та нових ринків збуту.

Отже, серед ключових ризиків — технологічна складність вирощування, високі початкові витрати та ринкова нестабільність. Разом з тим, оскільки сектор нішевих культур ще не надто насичений, конкуренція між виробниками досі помірна, що створює відносно сприятливі умови для входження нових гравців.

Попри ризики, перспективи розвитку виробництва нішевих культур в Україні загалом оцінюються позитивно. За словами експертів, майбутніми лідерами ніші стануть такі культури, як сорго, нут, сочевиця, квасоля, льон та коноплі. Уже сьогодні спостерігається зростання інтересу до таких продуктів у ЄС та Азії. Зокрема, більша частина української продукції лікарських рослин, органічних продуктів та високоякісних зернових може знайти стабільний попит на європейському ринку. Розширення посівів гречки зумовлено як внутрішніми потребами (продовольча безпека), так і зростанням експорту.

Кліматичні зміни роблять нішеві культури особливо актуальними для південних регіонів. У посушливих областях Півдня України гречка та сорго витримують дефіцит вологи краще за багато традиційних культур. Вочевидь, у найближчі роки площі під нішевими культурами (переважно зрошуваними) в Одеській, Миколаївській та інших південних областях зростуть.

Крім того, зростає внутрішній попит на органічні та локальні продукти, що відкриває нові можливості. Коренеплоди та овочі, згадані вище, мають значний потенціал для розвитку органічного землеробства в Україні і відповідають підвищеному споживчому попиту на екологічну продукцію. У перспективі розширення виробництва нішевих культур може значно диверсифікувати аграрний сектор, зменшуючи залежність від традиційних монокультур та стимулюючи розвиток малих та середніх господарств.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Результати аналізу свідчать про зростаючу актуальність нішевих культур як стратегічного напрямку адаптації аграрного сектору до кризових викликів.

По-перше, встановлено, що нішеві культури (гречка, просо, нут, сочевиця, амарант, льон олійний тощо) мають вищу гнучкість і меншу залежність від великих інфраструктурних ланцюгів у порівнянні з традиційними експортно-орієнтованими культурами. Це дає змогу їх ефективно вирощувати навіть в умовах порушеної логістики, обмеженого доступу до ресурсів та підвищених ризиків.

По-друге, підтверджено тенденцію до зростання посівних площ під нішевими культурами, що є результатом як внутрішнього попиту, так і зростання цільової підтримки з боку держави та міжнародних організацій. Зокрема, програми з підтримки гречки, розвиток органічного виробництва, гранти для малого бізнесу сприяли активізації цього сегменту аграрного ринку.

По-третє, доведено, що виробництво нішевих культур є ефективною альтернативою для малих і середніх агропідприємств, особливо в регіонах, де ведення традиційного виробництва стало економічно або технічно недоцільним. Висока маржинальність деяких нішевих культур при відносно невеликих витратах на виробництво дає змогу агровиробникам зберігати прибутковість навіть за умов нестабільного ринку.

По-четверте, встановлено, що поширення нішевих культур має також важливий соціальний та екологічний ефект. Зокрема, розвиток їхнього виробництва сприяє зміцненню продовольчої безпеки, збереженню сільських територій, покращенню структури сівозмін, підвищенню родючості ґрунтів та зменшенню залежності від хімічних засобів захисту.

Проте разом із позитивними тенденціями ідентифіковано низку стримувальних чинників, серед яких: недостатній розвиток збутових каналів, нестача сертифікованого насіння, відсутність об'єднань виробників, слабка інституційна підтримка та обмежений доступ до фінансування. Крім того, зберігається невизначеність щодо формування стабільного попиту на зовнішніх ринках у контексті війни та зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Таким чином, виробництво нішевих культур постає не лише як антикризова стратегія аг-

паріїв, а й як потенційно перспективний напрям сталого розвитку сільського господарства України в післявоєнний період.

Література:

1. Черевко І. П. Поняття нішевих культур та їхнє місце у диверсифікації сільськогосподарського виробництва. Аграрна економіка. 2018. № 1—2. С. 5—19.

2. Мірзоєв Т. Д. Сучасний стан і перспективи виробництва нішевих технічних культур. Актуальні проблеми економіки. 2024. № 1 (271). С. 6—14.

3. Вожегова Р. А., Боровик В. О., Грабовський М. Б., Марченко Т. Ю., Грабовська Т. О. Нішеві культури — нові можливості агропромислового комплексу України. Аграрні інновації. 2022. № 13. С. 181—189.

4. Беженар І. М., Г. І. Скиба. Нішеві культури: стан, проблеми та перспективи. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. 2023. № 4 (71). С. 23—32.

5. Петрова О. О. Стан та перспективи вирощування нішевих бобових культур в Україні. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2020. № 1. С. 148—153.

6. Власенко І. Г., Василишина О. В. Перспективи виробництва нішевих культур у продовольчому забезпеченні та експортному потенціалі держави. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2024. № 22. С. 243—249.

7. Василенко О. В., Феценко В. В., Чубко О. П., Гнатюк Н. О. Диверсифікація господарств у напрямку вирощування нішевих культур-елемент стратегії адаптації до змін клімату. Український журнал природничих наук. 2024. № 9. С. 191—199.

8. Черевко І. Нішеві інновації у сільському господарстві: поняття, значення і перспективи. Аграрна економіка. Науковий журнал Львівського НАУ. 2019. № 12. С. 3—4.

References:

1. Cherevko, I.P. (2018), "The concept of niche crops and their place in the diversification of agricultural production", *Ahrarna ekonomika*, vol. 1—2, pp. 5—19.

2. Mirzoev, T.D. (2024), "Current state and prospects of the production of niche industrial crops", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 1 (271), pp. 6—14.

3. Vozhehova, R.A. Borovyk, V.O. Hrabovs'kyj, M.B. Marchenko, T.Yu. and Hrabovs'ka, T.O. (2022), "Niche crops — new opportunities for the agro-industrial complex of Ukraine", *Ahrarni innovatsii*, vol. 13, pp. 181—189.

4. Bezhenar, I.M. and Skyba, H.I. (2023), "Niche crops: state, problems and prospects", *Naukovi pratsi Mizhrehional'noi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*, vol. 4 (71), pp. 23—32.

5. Petrova, O.O. (2020), "State and prospects of growing niche legumes in Ukraine", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Serii: Ekonomika*, vol. 1, pp. 148—153.

6. Vlasenko, I.H. and Vasylyshyna, O.V. (2024), "Prospects for the production of niche crops in the food supply and export potential of the state", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Serii: Ekonomika*, vol. 22, pp. 243—249.

7. Vasylenko, O.V. Feschenko, V.V. Chubko, O.P. and Hnatiuk, N.O. (2024), "Diversification of farms towards the cultivation of niche crops — an element of the strategy for adapting to climate change", *Ukrains'kyj zhurnal pryrodnychkh nauk*, vol. 9, pp. 191—199.

8. Cherevko, I. (2019), "Niche innovations in agriculture: concept, meaning and prospects", *Ahrarna ekonomika. Naukovyj zhurnal L'vivs'koho NAU*, vol. 12, pp. 3—4.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2025 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663